

ШЕДЕВРИ УК

Михайло

Михайло Коцюбинський
Fata morgana

Серія «ШЕДЕВРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ», книга 1

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=17714487

Анотація

«Fata morgana» Михайла Коцюбинського – соціально-побутова повість із символічною назвою: легендарний образ Моргани, що уособлює примарність, нездійсненність мрій, проектується на сподівання українського селянства щодо землі***. Найвідомішими творами автора є «Тіні забутих предків», «Intermezzo», «Дорогою ціною», «Цвіт яблуні», «Ялинка», «Харитя», «Хо», «В путях шайтана», «На камені», «Під мінаретами» тощо. Михайло Коцюбинський – український письменник-імпресіоніст, майстер психологічної прози.

Содержание

ЧАСТИНА ПЕРША	4
Конец ознакомительного фрагмента.	10

Михайло Коцюбинський

FATA MORGANA

ЧАСТИНА ПЕРША

Коли Андрій Волик проходив повз головний будинок погорілої сахарні, з стін руїни з галасом знялось вороння, а всередину з лоскотом посипались тиньк і цегла. Хоч сахарня давно вже закинена, розсипалася і заросла травною, в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі. Минаючи купи битої цегли, білі плями вапна, напівприкриті молодими бур'янами, гнилі трухляві жолоби і чорні діри-вікна, з яких немов щось виглядало, – Андрій згадував колишнє. Яка-небудь шина, що блищала з трави, мов плазуюча гадюка, або чавунне колесо, до половини загрузле в землю, викликали перед його очі картину шумливого життя фабрики, і він бачив себе коло вагонеток з цукром або біля апарату. Тоді він брав тринадцять карбованців на місяць!..

– То були часи, пане добродзею! – казав він уголос до себе і гладив білого вуса.

Андрій прямував до старого в'яза, що ріс на вершечку горба. Звідти злазили з горбка униз фабричні будинки.

Вправо од нього грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались в ньому, а за ставком, на другому горбі, ховалася в деревах церква. Ззаду, за в'язом, лежала доли широка й зелена лука, порізана закрутами річки. Верби й верболози сірозеленим туманом котилися по луці і закривали подекуди воду. На виднокрузі, в далеких околицях сел, біліли дзвіниці.

Був сонячний ранок провідної неділі. По церквах дзвонили. Далекі дзвони гучали в ясному повітрі, тихо і мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золоте сонця.

Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.

– Га! вже воно так довго не буде!.. вони як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!

«Вони» – були німці чи чехи, а може й євреї, що перед шістьма роками приїздили оглядати згорілу сахарню. Хоч потому ніхто вже не цікавився руїнами, Андрій не покидав надії, що ось-ось не видко як наїдуть пани, усе полагождать і пустять фабрику.

Ну, а тепер він певний, бо панський пастух Хома Гудзь шепнув йому ту новину. Хома хоч ходить біля товару, та все ж ближче до панів, бо треться коло них. Буде фабрика, буде!..

Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та! велике щастя – латочка землі!.. Крутиться оден з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!..

Андрій з презирством чвиркнув крізь зуби. От фабрика, то вже щось інше. Не страшна тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін – бери гроші...

І він тоді пив пиво... На готові. Чисте, золоте, холодне пиво... Тьфу! слина котиться... Думка була: підросте Гафійка, найметься на фабрику. Де б вона заробила стільки?! І швидше віддала б ся. Авжеж... Таже то гурт, знайшовся б такий, що б посватав. Апаратчик або й слюсар... Нехай стара не дурить голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої, – не такий світ тепер. Авжеж...

Його думки пливли далі. Такі легкі, такі прозорі, мов весняне повітря. Нема руїн. Скрізь нові будинки. Гук машин, сичання пари, тиск людей, ціле пекло роботи. Все рушається, живе, все таке принаadne. І він чує силу у своїх руках, а в роті має смак холодного пива...

Останні дзвони завмерли в повітрі. З церкви виходять. З гори аж до греблі суне поволі хмара народу. Гупають сільські чоботи, лопотять підтички і тріпотять на вітрі стрічки дівчат.

Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепка з панського саду. У Андрія під вусом блукає усмішка. Він знає, що в селі немає кращої дівчини. Сімнадцятий рік пішов з пилипівки.

– Га-га-га! Ось де він править службу божу. Здоров!

Грубий голос йде знизу, й старий безвусий вид панського пастуха Хоми Гудзя виглядає з-за похилого баркану.

– А ви ж думали – де? Дай, боже...

– На дідька б лисого сидів я тут – вже краще у Менделя... Сучий син привіз свіже пиво, коли не бреше... Я таки казав йому – бодай тобі, кажу, така болячка у печінки, і твоїй Сурі, і всьому кодлу твому...

– От купіть, тоді й розкутаємо, яке воно...

– Бодай ви всі повиздыхали по такій правді, як держите свіже пиво... А що, думаєте, не куплю? Ходім, вип'ємо, бий його трясця...

– Але купите? А з волами ж – як? сам пан догляне?

– Хай вони виздыхають йому до ночі... Він думає, сто сот крот його ма, що я й у проводи пожену товар на пашу? Луснеш, а не діждеш... Щось маю казати вам...

– Ну? ну?

– Приходьте з полудня до Менделя, тоді скажу...

– Ну, ну!

– Побалакаємо, нап'ємось пива, стонадцять... – Кінець фрази згинув за тином.

* * *

Андрій поспішавсь додому. Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна. Сірозелені поля лягали з обох боків. Над шляхом біліла його халупка, мов йшла кудись з села і зупинилась спочити. По дорозі тяглись люди з ціпками, з клунками. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. Знов надходить купка... Ще рядок... Проходять та й проходять. А той стоїть. Еге-ге! Та ж то цілий ключ журавлиний. Ідуть та й ідуть. Десь у Таврію, або на Кубань. От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й... А що ж робитиме один з другим на своїй латочці? Намножилося їх. Нема на вас війни або холери. Одні з села, а другі в село, як отой Марко Гуща, що недавно привели в село, як рештанта... Брав, пане добродзею, в Адесі на фабриці сімнадцять карбованців у місяць і почав бунтувати. Мала, каже, плата, багато роботи, не хочемо, каже, своїми мозолями пузанів збагачати. Начальство йому одно, а він йому друге... Ну, не хочеш, то маєш: попарили нагаями та й гайда додому під калавуром... Та я б такому бунтареві...

А той стоїть... З ким це вона забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалась назад.... Хай дівка постоїть з хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав. Ха!.. Аякже!..

Андрій підійшов до хати. Крива, похилена халупка, з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, з забитими вікнами осель, колись побудованих фабрикою для робітників, і здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців. Біля хати сіріли скопані грядки, од воріт до порога вела стежечка. Зате сусідні городчики були повні сміття і грузу; необроблена земля їжилась торішнім бадиллям, і на чорних руїнах завжди сиділо вороння.

Андрій застав Маланку покірливу й ласкаву, як завжди по службі божій. Значить, вона лаятиме його сьогодні не так, як в будень, а з солодкою усмішкою і ніжними словами. Погля-

даючи скоса на щільно стулені жінчині уста, він з побільшеною жвавистю скинув з себе свиту і розсівся на лаві, як пан. Га! Хіба він не господар у своїй хаті! Проте Андрій плекав таємну надію, що все минеться якось і жінка не зачепить.

Та саме в той мент, здіймаючи з мисника миску, Маланка скинула на нього оком.

– Нанявся?

«О! таки починається!» – подумав він, але удав невинного.

– Що?

– Чи нанявся в економії, – питаю?

Ач, невірна баба: і знає, що не був я там, а питає.

– Ат, дай ти мені спокій з тою економією... не те у мене на мислі тепер. Он, казав Гудзь – швидко сахарню будуватимуть.

– Слухай, серце. Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...

Вона стулила сухі губи і зняла очі до стелі! Що ж! вона мовчить, бо у свято гріх лаятись, але коли б усім тим, що плещуть про фабрику, покорчило язика, то це було б дуже добре. Фабрика, фабрика, а де вона? Ну, була фабрика, а хто мав користь з неї? Мендель. Може, неправда? Може, не в Менделя лишав він заробіток? Що вони мають, чим живі? У неї вже руки посохли од праці, вона вже жили з себе висотала, аби не здохнути, прости господи, з голоду...

І вона совала йому перед очі сухі і чорні, немов залізні, руки, голі до самого ліктя.

Бо чоловік не заробить, ой не заробить, серце моє. Він думає про пиво, а про те ні гадки, що...

І пішло. Вона йому вичитувала, вона його сповідала, вона кропила його, підкурювала і садила чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій, а він, червоний, немов варений рак, спочатку мовчав, а далі й собі почав верещати тонким і надірваним голосом.

Врешті переміг.

– Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться! Не наймуся я й не буду в землі ритися. Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість голого. Тьху, ще раз тьху на неї...

Тоді Маланка стала, як стовп і зняла руки до неба.

– Що ти кажеш, неприємний! Та ти ставай на коліна та цілуй її... їж її, землю святу, вона тебе годує... вона тебе й сховає, чоловіче...

Вона стала біла як біль і справді налякалася.

Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху. Оте чисте, виплекане, немов вилизане матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами, в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка вкинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувся на нитці, і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки.

– Мамо, давати обідати?

– Давай, давай, Гафійко... – Маланка зразу одійшла. – Та чого ти крутишся по хаті, мов дзига? Так і миски поб'єш. І в церкві усе крутилася та оглядалася...

– Та його не було в церкві.

– Кого – «його»?

– Та то я так...

– Що тобі, дівко, сьогодні: мало борщу не перекинула.

– Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні насту-пають, душать. «Розходьтесь», гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду».

– Та хто розказує?

– Марко... недавно прийшов з Адесу...

– Гушин? Кажуть – піймався на злочинстві, посидів у тюрмі та й привели сюди на втіху старому батькові.

Гафійка спалахнула.

– Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав, от їй же богу!

– Та цить же ж бо! – гукнув Андрій. – Яке там злочинство! Мені урядник розказував, як я ходив на пошту. Він, Гуша отой, не крав, а народ бунтував. Такому б, в'язник каже, у тюрмі гнити, а не на волі бути...

– Та їх там, тату, кривдили...

– Що ти тямиш!.. От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає – зараз руки назад та й до в'язника.

– Оце напалися... не знають самі за віщо...

– А тобі що? Ти мені з ним – гляди – не приставай, бо як побачу, пане добродзею, то...

Але він не скінчив: саме в той мент, як Гафійка нагнулася, щоб вийняти з печі горщик, з-за пазухи висунулась в неї книжка і впала додолу. Гафійка покинула горщик, вхопила книжку і, вся червона, з очима, повними сліз, прожогом вибігла в сіни. Андрій перевів здивований погляд на Маланку.

Але Маланка була вже не свята й не божя. Вона зразу забула, що в неділю не можна лаятись, і світила до чоловіка зеленими очима.

Андрій мав гарну присмаку до недільного обіду, тим більш, що скільки не кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла вже до хати. На думці про Гушу старі помирились.

* * *

Ну, дав бог неділю, можна спочити. Маланка сіла на призьбу і поклала на коліна руки. Андрій кудись подався; Гафійка на музиках, а в хаті сумно.

Сонце стоїть низько, так у три чоловіка до землі; порожні й обдерті халупки кидають кострубаті тіні. Курна дорога з-під Маланчиних ніг біжить у поле. Навкруги пусто. Челядь гуляє на майдані: старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості – думи.

Ох, боже, боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не нанявся. Отак щороку. Легкого хліба шукає. Всю, каже, силу дурно оддав землі, більше не хочу. Знов буде рибку ловити... на пошту побіжить, як пан пошле, зайця підстрелить. Люди жнуть або косять, а її Андрій іде стежкою, ремінна торба через плече, бриль на потилиці і ціпком вимахує...

Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко? Ага, либонь панич Льольо з сусідньої економії у гості їдуть до двору. Авжеж. Он і панна Тося... і горбата панна Ганна і панич Петрусь. Рябі коні рвуть з копита, в хмарі куряви сміються молоді обличчя, кивають до неї. Маланка встає, низько вклоняється, немов образам, і дивиться услід, як клубочиться за бричкою позолочений сонцем пил.

Всі вони зросли при ній, на її очах. І раптом дух смачного, ситого борщу війнув на неї звідкись. Вона їла такий борщ, як служила у панів. Давно це було, а тепер згадалося, живучи на картоплі. Маланка сідає і знов кладе чорні руки на коліна. Он де вони почорніли оті руки: на роботі у панів. Як їй було вісім років, помер батько, а на дванадцятому вона вже нікого не мала, oprіч хазяїв. Після матері лишилась стара скриня, дві-три драпки і латаний кожух. Та й тільки.

Спочатку вона пам'ятає себе чорною, вічно в сажі, коло панських свиней. Потому вона була в горницях, раз у раз била посуду, а її била пані і зачіпали паничі. Потому звеліли їй варити їсти челяді, і вона варила, аж стала старою дівкою. Тиха, покірлива, всіх слухала і плакала по закутках. Плакала, що робить на чужих, що сохне, втрачає силу і ніхто не сватає

її. Плакала, бо любила землю, город, поле, а мусила варити їсти цілому табунові пажерливої челяді. Навкруги була земля, така чорна, пухка, родюча, повесні пишна, восени багата, а ніхто не кликав її на ту землю, ніхто з хазяйських синів не схотів зробити її господинею. Потому віддалася за Андрія. Як це сталося, що вона пішла за нього, вічного наймита, старого парубка, бурлаку, що не мав навіть власної хати, не то що землі – і досі не знає. Прийшли злидні до злиднів, а з них виросла біда. Наче знала, бо так плакала на весіллі.

З одного боку співають свашки, з другого дружки, а в хаті мов в улику, у вікна дивиться челядь...

Імберу, матінко, імберу.
Вивини рубочок з паперу...

А їй підкотилося щось під горло, душить її, і вона б'ється головою об стіл, голосить і миє сльозами тоді вже чорні руки. То доля її плакала тоді.

Пішли літа марне з світа, як лист по Дунаю...
– Агуш, трекляті... Агуш-ша!

Маланка скочила з призьби і пожбурнула грудкою. Квочка з курчатами кублилась на грядках і, сколошкана, сердито квотала та стовбурчила пір'я. Жовті курчата розкотились по грядках, мов горох. Налякане заколотом, знялось з сусідньої стріхи гайвороння і било крилами над обсипаною стріхою.

Маланка заспокоїлась і знов сіла на призьбу. Сонце спустилось ще нижче.

Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погуляє дитина. Тільки їй волі, поки в мамі та в тата. Та й те людям, мов сіль в оці. Казала ковалиха, «водять Гафійку, немов панянку, у службу не дають – багатирі знайшлись»... Бодай тобі, прости господи гріха, стільки болячок, як у нас злиднів. Добре тобі казати, як у тебе повна хата дівок, а у мене одна, як душа. Тільки й потіхи на старість. Виняньчила, виплекала, мила й вичісувала, а тепер оддай людям. Мало ще мною люди поневірялися, всю силу забрали, всю кров виссали, а тепер ще дитину оддай їм... Не дочекають...

Не таку вона їй долю готує, вона оддасть її заміж. За хазяйського сина. Дівка здорова, чиста, хоч води напийся. Недурно парубки ззираються на неї. Посватає Прокіп, тож він пішов у Таврію, щоб було чим весілля одбутися... Восени старостів зашле, вона вже бачить, що, куди й до чого...

Перед очима в Маланки встала левада – зелена, весела, над річкою... Вони з Гафійкою плоскінь беруть. Така гарна молодиця з Гафійки. Голова пов'язана хусткою. Бере вона плоскінь і виспівує. У колисці дитина спить. Прокіп привіз ячмінь, стіжок складає. І так їй весело, старій, так легко, наче вона помолодшала. Стоять городи, мов у віночку. Капуста в головки звивається. Квасоля вже пожовкла, вітер шумить поміж високими маківками, гарбузи розляглись, як годовані кабани, а картопля зародила, аж гич сплітається. То її чорні руки походили тут, кожен бурячок, кожную цибульку сама вона поклала в землю, сама і збере, як дасть господь діждати. Тепер вона господиня. Не на своєму – так на доччиному. Хоч на старість діждалась. І вона справить собі червоні чоботи, м'які, козлові, з китицями, як у ковалихи. Відколи вона віддалася – от уже чи не вісімнадцять років минуло – не перестає вона мріяти про такі чоботи, щороку складає гроші, але гроші розтечуться на щось інше – і чобіт немає. Узути такі чоботи і білу намітку та піти до церкви. І щоб так поховали.

– Сидите собі? З неділею будьте.

Маланка здригнулася. Ага! То ковалиха.

– Атож! і ви будьте здорові... Дав бог святечко – святкуй його. Не роби, не працюй. Бог сказав: маєш будень – роби, а в неділю й з-під пазурчика не виколупай, бо й то робота... Лежи, сиди і не кивнись...

Маланка була солодка. Вона мала таку усмішку, наче розмовляла з панамі у дворі.

– А я оце з музик. Тільки вже й нашого – що хоч подивишся на молодь. А там ваша Гафійка усе гуляє та й гуляє з тим одеським паничем – не знаю, чи правду про нього люди розказують – з Марком Гущею. Все в парі та в парі, немов голуб'ята... Сказано, молодощі. Бувайте ж здорові...

Маланка все солодко осміхалася, хоч душа в неї сичала.

«Ач, гладуха – трясє салом, розносить поговір!» – проводила вона ковалиху неприязною думкою. І їй чогось згадалась ранішня сцена з Гафійкою.

На вулиці тимчасом росли тіні.

Попід тинами грались дівчатка у посмітюхи: малі босі ноженята підкидали порох – три рази в один бік, три рази в другий. І здавалося, що у поросі грається табун горобців. Далекі поля рожевіли. З низин летіли в село бусли і поблискували білими крилами. Весняний вечір навівав думи.

«Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка. – Весело засівать тебе хлібом, прикрашать зелом, завітчать квітами. Весело оброблять тебе. Тільки тим недобра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишаєшся красою, багатого годуєш, зодягаєш, а бідного приймаєш лише в яму... Але пождіть, пождіть! Ще дочекають наші руки обробляти свої ниви, свої городи, свої садки... Поділять тебе, земле, ой поділять. Як вони наїдуть – так і поділять. Не дурно йде чутка, вже воно щось є... І моєму дадуть... Годі тоді рибку ловити... Хоч-не-хоч, а йди, «пане добродзею», до плуга... Ох, боже, боже, хоч на старість зазнати того щастя – дитину свою вивести в люди...»

А на вулиці починався рух. Бігли дівчата, молодичі, діти, з ціпками, з хворостинами. Лопотали підтички, гупали босі ноги, брехали сколошкані собаки. «Сте-па-а-не!.. біжи вівці вилучати!»... – Біжи сама-а!.. – «Мати казали тобі, —бодай бись луснув!»... – Тато казали тобі, – щоб ти скрутилася-а-а!.. – «Наших шестеро, гляди, Марійко!»... – «Не розгуби ягнят, як учора, бо на гамуз поб'ю!»... – Що-о? Де-е? – Тюу – гаа!..

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.